

КЛАСИФІКАЦІЯ МОТИВІВ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянута мотивація службових правопорушень окремими працівниками міліції, надана класифікація мотивів та визначені профілактичні заходи.

При дослідженні причин злочинів працівників міліції у сфері службової діяльності дуже важливо з'ясувати мотиви, що безпосередньо їх обумовили, бо саме вивчення мотиву відповідає на питання, чому людина вибрала правопорушуючий спосіб свого життя. Не звертаючи увагу на деякі відмінності, можна сказати, що в юридичній літературі мотив розглядають як безпосередню причину злочину й розуміють під ним внутрішнє спонукання, яким керується людина, коли здійснює злочин [1, с.40]¹.

В якості мотивації виступають "всі види спонукань: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, потяги, мотиваційні установки або диспозиції, ідеали тощо" [2, с.7]. До їх числа відносять ще й чинники, що утворюють мотиви: переконання, навички, імітація [3, с.21], ціннісні орієнтації [4, с.124]. Джерелом психічної активності людини є сформовані суспільством її потреби та інтереси, які відбивають відповідні природні якості. Проте слід відзначити, що самі по собі ці складові психічного світу особи не будуть мотивами доти, поки вони не набудуть значення спонукання до конкретної дії [5, с.12]. Слід наголосити, що потреби та інтереси людини у значній мірі залежать від системи ціннісних орієнтирів свідомості, соціального середовища особи; вони проявляються, формуються й коректуються в конкретній діяльності у вигляді мотиву. Варто погодитися з Міклошем Вермешем, який вважав, що "у вчинках людей виявляються властивості особистості, система мотивів, що є основою її цілей, прагнень тощо, а також характер особистості, у якому знаходять своє вираження здібності, що забезпечують придатність людини до діяльності й спрямованість стосовно зовнішнього світу" [6, с.137]. Отже, в мотиві відбиваються особливості особи та умови формування злочинця, а також ситуації виникнення злочинної поведінки. При цьому особливо гостро відбувається мотивація вже сформованих потреб в умовах обмеженого або неможливого їх задоволення.

Мотив можна також визначити й як основний структурний елемент мотивації в генезі злочинної поведінки. З погляду на це справедливим виглядає зауваження професора В.В. Лунєєва, що "мотиваційна сфера є "центром" внутрішньої структури особи, яка інтегрує її активність" [1, с.107]. В цьому сенсі мотив відіграє важливу роль в процесі реалізації психічної детермінації злочинної поведінки, який обумовлює вибір варіантів поведінки, формування мети та ін. у здійсненні злочину.

Сучасна кримінологія приділяє значну увагу класифікації, яка дозволяє інтегрувати уяви дослідників щодо мотивів злочинної поведінки, окреслити в них головне, суттєве. Важливість класифікації мотивів протиправної поведінки працівників міліції підвищується у зв'язку з необхідністю розробки адекватних заходів попередження злочинності. Така класифікація може проводитися на різних підставах - за ступенем громадської небезпеки, соціальної оцінки розподілу мотивів злочинів на антисоціальні й асоціальні, змісту психологічної установки, основними групами потреб та ін.

Кримінологічне дослідження осіб, які здійснили злочини в сфері службової діяльності міліції, дозволяє виділити чотири, за нашою думкою, основні класи мотивів злочинів, спираючись на якісну різноманітність антисоціальної направленості мотивів особи злочинця та співвідношення ролі об'єктивного й суб'єктивного в детермінації протиправної поведінки: відомчо-корпоративні; корисливо-злочинні; морально-деформовані; ситуативні.

Така класифікація не тільки відбиває специфіку формування мотивів злочинної поведінки посадових осіб міліції, але й дає можливість виявити джерела мотивації, відповісти на питання, яким чином криміногенний вплив включається в механізм конкретної злочинної поведінки та визначити першочергові заходи для проведення цілеспрямованої профілактичної роботи.

Відомчо-корпоративні мотиви пов'язані як з недоліками функціонування всієї правоохоронної системи, так із мотивами колективізму, які завжди віталися в будь-якому соціумі. Специфічною особливістю цієї мотивації є впевненість працівників

¹ Див. також: Кримінологія: Учебник /Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. -М.: Юристъ, 2000. -678 с. (на с.161); Кримінологія: Учебник /Под общ. ред. А.И. Долговой. -М.: Изд-во НОРМА, 2000. -784 с. (на с.287).

міліції у тому, що правопорушення на які вони йдуть в своїй службовій діяльності, "необхідні для блага суспільства й держави або якимось чином виправдані їхніми інтересами" [7, с.438].

Система оцінки діяльності працівників міліції вже сама по собі є в якійсь мірі своєрідним фактором формування і мотивів протиправної поведінки окремої особи, оскільки в ній закладено стільки критеріїв, що їх неможливо виконати. За основу береться абсолютне статистичне порівняння, а також найбільш високі показники того чи іншого органу та показники розкриття злочинів. Докладні заперечення з приводу хибності використання показника розкриття як критерію оцінки оперативної-службової діяльності працівників міліції вже давно не сходять зі сторінок спеціальної літератури [8]². Однак наполегливі вимоги "зверху" щодо приборкання злочинності щодо приборкання злочинності та суттєвого її зниження продовжують реалізовуватись буквально, що породжує масу різних зловживань.

Легко уявити собі ситуацію, коли охорона законних прав й інтересів громадян постійно та гучно декларується на службових нарадах, проте насправді в підрозділах міліції практично всіх працівників цікавить відсоток розкриття злочинів, що складається з відношення кількості дійсно розкритих злочинів до кількості всіх зареєстрованих злочинів. Таким чином, чим менше буде зареєстрованих злочинів, чим більше закритих справ "за відсутністю складу злочину", тим відсоток розкриття буде вище. Та й на початковій стадії прийому заяви часто-густо відбувається попередня негласна "експертиза перспективності" розкриття самого злочину.

Культивації відомчо-корпоративних мотивів протиправної поведінки сприяє властива деяким особам готовність йти на порушення закону на догоду своїм колегам по службі та насамперед керівнику, від якого на пряму залежить кар'єра працівника - просування по службі, можливість одержання наступної посади, позачергового спеціального звання й тому подібне. При певних умовах відношення як керівника, так й колективу до окремого працівника можуть набувати характеру або допомоги й підтримки, або повного його ігнорування, створення різноманітних ситуацій ускладнень, дискредитації та поступового виживання з колективу. Таким чином, протиправні дії працівників, за будь яку ціну готових "поліпшувати" показники, обумовлюються тиском з боку колективу свого підрозділу, під впливом якого формується прагненням не "псувати" по-

казники, не "підставляти товаришів" аби не загострювати тим самим відношення з колегами й керівництвом.

Цілком очевидно, що знаходячись в такого роду атмосфері працівники міліції йдуть на перевищення своїх повноважень, застосовують незаконні дії по відношенню до затриманих громадян, що пов'язані з жорстокістю та насильством. При вчиненні подібних злочинів працівники рідко замислюються про наслідки, оскільки сприймають їх як звичайні витрати професійної діяльності. Крім того, вони майже не бояться викриття, тому що знаходяться на доброму рахунку у керівництва та вважають обвинувачення їх за допомогою осіб, які раніше запламували себе порушенням закону, дуже мало ймовірним. Звичайно до цього ж можуть додаватися й мотиви доведення своїй "переваги, влади над громадянами", насамперед тими, хто порушив закон.

Корисливо-злочинні мотиви. За останні роки набуває поширення тенденція неухильного росту корисливих мотивів посадових злочинів за рахунок погіршення матеріального становища працівників міліції та деформацій ціннісних орієнтирів і соціальних ідеалів. Можна погодитись з думкою, що "посилання на корисні засади ширше, ніж посилення тільки на корисні мотиви" [9, с.132]. В основі цієї мотивації лежить користолюбство, прагнення до власної вигоди і наживи, зажерливість, всезатямующа влада грошей, матеріальних цінностей, невгамовна спрага до накопичення. Щодо співвідношення духовних і матеріальних цінностей у людей такого типу інтерес обмежений рамками матеріально-речових відношень, прагненням побільше мати, причому способи та засоби досягнення цієї мети для них як би відступають на другий план. Корисливо-злочинна мотивація характеризує ті посадові злочини співробітників міліції, які відбуваються в силу корисливих спонукувань або з корисливими цілями.

Висока суспільна небезпека службових злочинів, що вчинені з корисливого-злочинних мотивів полягає в значній криміногенній установці правопорушників. Оскільки головними в їх житті виступають гроші й цінності, то такі злочинці внутрішньо готові на вчинення, як правило, будь-якого злочину заради досягнення мети - проти державної влади, правосуддя, зради інтересів служби, корупційних правопорушень, контрабанди, розкрадань в особу великих розмірах і т.п. За своєю світоглядною позицією даний тип наближується до особистості корисливого загальнокримінального злочинця.

В цьому відношенні характерним є приклад, коли оперуповноважені карного розшуку У., К., Н. та П. затримали Б., у якої за місцем її проживання виявили наркотичну речовину героїн. Проте вони цей факт згідно з вимогами кримінально-

² Див. також: Криминологія: Учебник /Под ред. В.Г. Лихолоба, В.П. Филонова. -Киев-Донецк: Нац. акад. внутр. дел України, 1997. -398 с. (на с.166).

процесуального законодавства не задокументували і наркотичну речовину в установленому порядку не вилучили. Зраджуючи інтереси служби, вони з корисливою зацікавленістю запропонували жінці сплатити 4 тис. доларів США за неpritягнення її до кримінальної відповідальності. Означені працівники на власному автомобілі доставили Б. до райвідділу, де в службовому кабінеті примушували її телефонувати знайомим, які б позичили необхідні для хабара кошти. Одержавши 2 тис. доларів США У., К., Н. та П. відпустили Б. додому, однак зажадали від неї ще таку ж суму. Пізніше співробітники-правопорушники були затримані працівниками СБУ, прокуратури, УВБ на квартирі у Б. після одержання 1600 доларів США.

Таким чином, якщо для злочинців з відомчо-корпоративною мотивацією характерна відома обмеженість способу вчинення злочину рамками його "ідейних" установок й позицій, то злочинець з корисливою мотивацією у цьому сенсі більш універсальний, оскільки стримуючі ідейні чинники тут, як правило, не спрацьовують. Особистості злочинця з корисливою мотивацією притаманний не груповий, а індивідуальний егоїзм - альтруїстичні погляди їй майже не властиві. У таких злочинців більш дефектні ціннісні орієнтації, що характеризують соціальні цілі, і звичайно вони не вирішуються відкрито їх виявляти.

Морально-деформовані мотиви характеризуються негативним або різко негативним відношенням до суспільних і загальнолюдських цінностей, державних інституцій, економічного ладу і способу життя. В основі мотиваційної сфери лежать деформовані ціннісні орієнтири, незадоволені соціальні потреби та антисоціальна поведінка. Відмітними рисами та симптомами тут є відсутність глибоких інтересів позитивного характеру, прояви соціального паразитизму, чітко виражена злочинна спрямованість особистості, стійкість та переконаність у своїх "принципах", що іноді доходять до фанатизму, та, як правило, сформованість й продуманість тактичних прийомів злочинної діяльності. Особи з такою мотивацією можуть виступати в ролі керівників або активних учасників організованих угруповань.

Протягом 1997 року в Чернівецькій області активно діяло саме таке злочинне угруповання, організатором якого став оперуповноважений в особливо важливих справах управління по боротьбі з організованою злочинністю УМВС України в Чернівецькій області М. До складу угруповання увійшли помічник оперуповноваженого ВШР "Сокіл" цього ж підрозділу Б., менеджер бази "Берест-продторг" В., непрацюючі Х., У., Г. Як керівник й організатор банди, М., разом з Б. озброїли її членів вогнепальною зброєю - своїми табельними пістолетами сис-

теми Макарова та автоматом АКСУ, що отримували під час несення служби. Бандити були також екіпіровані ножами, гумовими палицями, електрошоковим пристроєм, наручниками та масками, автомобілями іноземного виробництва, які вони використовували під час розбійних нападів на підприємства, помешкання громадян та катувань потерпілих. Під час скоєння злочинів бандити використовували службову інформацію свого ватажка М. про працівників фінансових й комерційних сфер області, майновий стан окремих громадян та оперативні дії міліції.

Варто мати на увазі, що поширенню моральних деформацій серед співробітників міліції сприяє загальноекономічна ситуація в Україні, що породжує в небачених раніше темпах такі негативні явища, як розшарування суспільства на багатих, бідних та надто бідних, зневіру більшості громадян у майбутнє, втрату поваги до закону й влади, корупцію, організовану злочинність, мафіозні відношення, рекет, вбивства на замовлення. Наслідком цього є деградація та розлад моральних норм поведінки, поширення відчуження і агресії у людей, що в теоретичній соціології дістала назви соціальної анемії.

За даними соціологічних досліджень В.І. Поклад та Е.О. Гнатенка 51 % опитаних луганчан вважають за можливе вирішувати свої проблеми незаконним способом, лише 28 % - висловили переконливе "ні". До основних причин, які примушують людину застосовувати неправомірні дії, респонденти віднесли: корумпованість органів державної влади - 59 %; недосконалість законодавства - 40 %; незаконні дії інших осіб - 28 %; високу вірогідність позитивного результату при використанні незаконних способів вирішення проблеми - 23 %; необізнаність щодо законних способів вирішення проблем - 20 % [10, с.15-17]. Автори колективної монографії "Організована злочинність в Україні", виданої в Національній академії внутрішніх справ України, з відвертим занепокоєнням констатують, що серед державних службовців загрозливих форм набуває психологія уседозволеності, необхідності швидкої наживи й корисливо-насильницького ставлення до національних багатств України [11, с.11].

Ситуативні мотиви. Якщо попереднім різновидам мотивів притаманна чітко виражена ідейна та моральна деформація особистості, що характеризується загальною спрямованістю на реалізацію своїх "принципів" або задоволення корисливих або інших низьких потреб, то ситуативний тип не схильний до такої сильної зміни морально-етичних аспектів. В формуванні мотиву до протиправного діяння у нього визначальну роль грає конкретна життєва ситуація. Стосовно категорії посадових осіб міліції, що вчинили злочин, ситуація частіше усього не просто

несе в собі риси суперечливості між суцхим й належним, але й відбиває виникнення гостро конфліктних відношень особистості із оточуючим її соціальним середовищем. Негаразди по службі, образи, погрози, омана, провокація, складна обстановка в сім'ї, випадкових збіг життєвих обставин можуть за певних умов виступити в якості першої причини кримінального злочину.

Однак ситуативній тип не можна розуміти спрощено, як "людина-жертва фатального збігу обставин". Це було б методологічною помилкою, що властива теорії біхевіоризму, яка трактує людську поведінку за примітивною схемою "стимул-реакція". Вчинення злочину у сфері службової діяльності під впливом несприятливої ситуації завжди розкриває вади морально-психологічних якостей особистості. Тільки в цьому випадку виявляє себе закономірність взаємодії об'єктивного та суб'єктивного в злочинній поведінці [12, с.156]. Справжню людину, віддану справі служіння закону, ніяка ситуація не може штовхнути на шлях вчинення посадового злочину. Отже, ситуативна мотивація вчинення злочину хоча й виявляє себе на тлі та під впливом випадкової ситуації, але при цьому в тій або іншій мірі висвітлює приховані негативні властивості особистості, при відсутності яких взаємодія не могла відбутися.

Показовий у цьому відношенні приклад слідчого П. із відділення міського відділу міліції, який, зловживаючи службовим становищем, отримав хабар в розмірі 100 доларів США за посадовий підлог. Розслідування показало, що П. з метою приховання злочину сфальсифікував документи щодо крадіжки чужого майна та виніс постанову про відмову у порушенні кримінальної справи через відсутність події злочину. Цими діями він спричинив суттєву шкоду державним інтересам й охоронюваним законом правам громадян.

В ході слідства і суду було встановлено, що у П. склалася складна обстановка в сім'ї: пройшло менше двох років після закінчення вищого спеціалізованого навчального закладу, його сім'я тільки починалася складуватися і в неї були суттєві матеріальні труднощі. Сам П. та його грудна дитина тривалий час хворіли, дружина не мала змоги працювати й П. був єдиним годувальником у сім'ї. Крім того, П. став постійно відчувати стан провини перед дружиною та немовля за традиційно пізні повернення додому, відсутність часу на виховання дитини, хронічну нестачу засобів для забезпечення сім'ї, побутові незручності. В його свідомості почали формуватися мотиви корисливої спрямованості щодо протизаконної реалізації свого службового становища, що, за його переконанням, допомогло б нормалізувати соціально-побутові незручності та сімейні стосунки. Коли до нього звернулися Л. та К. з проханням уни-

кнути кримінальної відповідальності за вчинену ними крадіжку чужого майна П., використав своє становище слідчого і пішов на здійснення посадових злочинів, які суд кваліфікував за трьома статтями за КК України від 1960 р.: ст.165 - зловживання владою або службовим станом; ст.168, ч.3 - одержання хабара посадовою особою, яка займає відповідальний стан в особливо великому розмірі; ст.172 - службовий підлог [13].

Як видно з приклада, за збігом життєвих обставин у П. склалася конфліктна ситуація як в побуті, так й по службі. Проте було б не вірно пояснювати протиправне поведіння П. тільки цим. З матеріалів справи П. видно, що в ньому проявилися такі негативні риси, як егоїзм, пихатість, чванливість та жадібність до грошей. Отже, ситуативній мотиви також тяжіють до моральної деформації, хоча й в меншій мірі, ніж інші типи.

На статистичному рівні така мотивація виявляється в умовах впливу конкретної ситуації та може виражатися в найрізноманітніших формах - від безрозсудного героїзму до малодушності й боягузливості, від сумлінного продуманого ставлення до своїх обов'язків до службової халатності, або буквально, некритичного виконання розпорядження начальника.

Зрозуміло, що викладена класифікація мотивів носить в певній мірі умовний характер і не охоплює всього різноманіття особистісних властивостей співробітника міліції, що вчинив злочин у сфері службової діяльності. Можуть бути й перехідні типи у вигляді варіацій із названих. Підсумовуючи сказане, варто відзначити, що попередження мотивоутворюючих чинників протиправної поведінки співробітників міліції потребує подальшої детальної розробки в плані практичної створення ефективної системи попередження посадової злочинності як комплексу заходів правового, організаційного, економічного, кадрового і навіть соціально-психологічного характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лунеев В.В. Мотивация преступного поведения. -М.: Наука, 1991. -382 с.
2. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. -М.: Мысль, 1976. -156 с.
3. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. -М.: Просвещение, 1968. -318 с.
4. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. -М.: Мысль, 1971. -351 с.
5. Криминальная мотивация /Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. -М.: Наука, 1986. -302 с.
6. Вермеш М. Основные проблемы криминоло-

гин. -М.: Прогресс, 1978. -272 с.

7. Шнайдер Г.Й. Криминология. -М.: Прогресс, Универс, 1994. -501 с.

8. Алексеев А.М., Роша А.Н. Латентная преступность и эффективность правоохранительных органов // Вопросы борьбы с преступностью. -М.: Юрид. лит-ра, 1973. -Вып.19. -С.30-45.

9. Преступность и реформы в России /А.И. Долгова, В.А. Серебрякова и др. -М.: НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1998. -407 с.

10. Поклад В., Гнатенко Е. Некоторые проблемы

права и правоохранительной деятельности в массовом сознании жителей г. Луганска. -Луганск: РИО ЛИВД, 2002. -46 с.

11. Організована злочинність в Україні /За ред. Ю.Ю. Кондратьєва. -К.: НАВСУ, 1999. -124 с.

12. Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии. -М.: Наука, 1987. -206 с.

13. Архів Луганського обласного суду. -1999. -Справа № 1-7.

Надійшла до редколегії 23.11.2002

НОВАКОВ А.С. КЛАССИФИКАЦИЯ МОТИВОВ ПРЕСТУПНОГО ПОВЕДЕНИЯ РАБОТНИКОВ МИЛИЦИИ В СФЕРЕ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рассмотрена мотивация служебных правонарушений отдельными работниками милиции, представлена классификация мотивов и определены профилактические мероприятия.

NOVAKOV A.S. CLASSIFICATION OF MOTIVES OF CRIMINAL BEHAVIOR OF THE MILITIA EMPLOYERS IN AN ORB OF SERVICE ACTIVITY

The motivation of service offences by the separate employers of militia is reviewed, the classification of motives is shown and the preventive actions are determined.

УДК 159.9

О.В. ТИМЧЕНКО, канд. психол. наук, доц.,

В.Є. ХРИСТЕНКО, канд. психол. наук, доц.

Національний університет внутрішніх справ

МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ, ЩО ЗАСТОСОВУВАЛИСЬ ДО ЗАРУЧНИКІВ ПІД ЧАС ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ У МОСКВІ (23.10-26.10.2002 РОКУ)

Розглядаються методи психологічного впливу на заручників чеченськими терористами під час захоплення заручників у Москві 23 жовтня 2002 року.

Захоплення театрального комплексу на Дубровці у Москві за своєю складністю не йде у порівняння ні з якими аналогічними терористичними актами. Терористичне угруповання, у складі якого була 41 особа (22 чоловіка та 19 жінок) на протязі трьох діб тримали заручниками близько 800 людей, більшість з яких були жінки та діти. З офіційних джерел відомо, що 98 чоловік змогли самостійно втекти або були звільнені у ході переговорів до початку проведення спецоперації; трьох осіб вбили терористи; усього загинуло 120 заручників; урятувати вдалося 651 людину. За словами Президента Росії В.В. Путіна "...як би не мужня поведінка людей, які знаходилися у залі, їхнє самовладання та витримка, наслідки цієї трагедії могли бути більш жахливими."

Ми спробували проаналізувати методи психологічного впливу, що були використані терористами з метою зламати волю заручників.

1. Елементи лякання через демонстрацію своєї

сили та великої кількості озброєння.

- *Постійна погроза вибухом* будинку разом із заручниками з демонстрацією вибухових пристроїв:

- на сцені перед очима усіх заручників стояли стільці з прив'язаними мінами;

- у присутності заручників проведено мінування центру залу, балкону, однієї з апаратних;

- на очах заручників на всіх дверях встановлені так називані "розтяжки";

- вигуки типу "Якщо вони [спецназ] почнуть, то усе вибухне", "Якщо хтось буде смикатися, то ми усе тут підірвемо" та ін.;

- на початку терористичного акту для посилення ефекту та демонстрації в порожній кімнаті була підірвана граната;

- *Постійні погрози зброєю.* Якщо, на думку злочинців, хтось вів себе недостатньо добре, то на цього заручника направлялася зброя й проводилася імітація пострілу.